

ВНЕСОК О.І.ТЕРЕНОЖКІНА У ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ЧИГИРИНСЬКОГО КРАЮ

Олексій Іванович Тереножкін, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки, лауреат державної премії УРСР, відомий в науковому світі як видатний скіфолог, фундатор Київської школи скіфознавства.

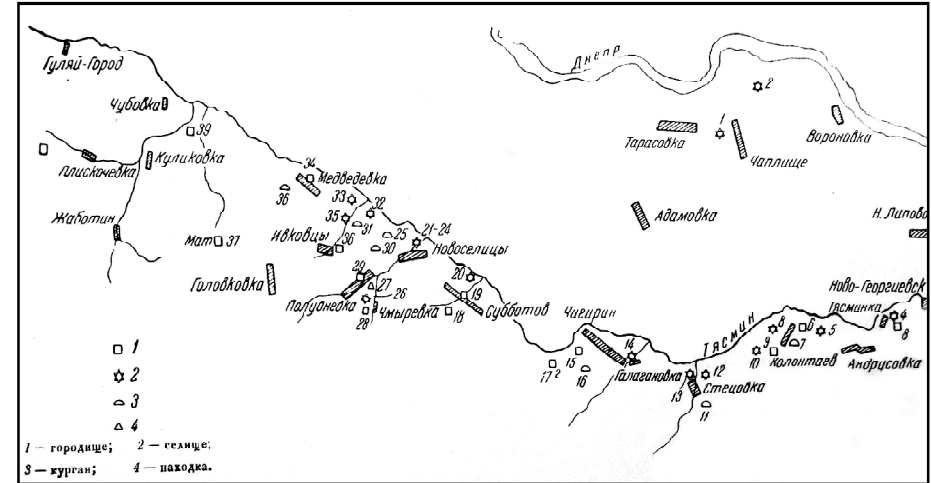
3 грудня 1948 р. О.І.Тереножкін працює в Інституті археології АН УРСР на посаді старшого наукового співробітника у відділі скіфо-античної археології. З 1 квітня 1949 р. він стає завідувачем цього відділу і працює на цій посаді до 1981 р. Серед науковців час його керівництва відділом часто називають «добою Тереножкіна». Сферою наукових інтересів Олексія Івановича стають передскіфський та скіфський періоди на півдні європейської частини СРСР [3; 6], куди входить і територія Чигиринського району.

Завдяки самовідданій праці цього видатного вченого на Чигиринщині було виявлено кілька пам'яток доби неоліту, міді-бронзи, цілу низку пам'яток чорноліської культури, досліджено пам'ятки скіфської епохи, слов'янські поселення, зафіксовано та обстежено ряд курганів. Його роботи стали базою для подальших археологічних досліджень.

Так, влітку 1949 р. під керівництвом О.І.Тереножкіна було організовано Правобережну скіфську експедицію Інституту археології АН УРСР, яка обстежила північну частину Кіровоградської області, зокрема, верхів'я річок Інгул, Аджамка, Інгулець та Тясмин. Крім розвідок експедиція здійснила розкопки на городищі і курганному могильнику в Чорному лісі неподалік від м.Знам'янка [10, с.110]. Результати цих розкопок дозволили виділити особливий чорноліський етап в історії осілих землеробсько-скотарських племен Середнього Подніпров'я. Попередньо його було продатовано кінцем IX - першою половиною VII ст. до н.е. Група пам'яток цієї культури стала ланкою, що з'єднала місцеву культуру скіфського типу із старожитностями доби бронзи.

У 1950 р. О.І.Тереножкін здійснив розвідку по р.Тясмин між Ново-Георгієвськом і Смілою. Обстежені були місцевості від с.Бужин на Дніпрі до м.Ново-Георгієвськ і далі по р.Тясмин до с.Чубівка (Мал.1). Між Бужином і Ново-Георгієвськом вдалося виявити лише два поселення епохи бронзи - біля сіл Тарасівка та Чаплище. Поблизу с.Тясминка вчений обстежив городище чорноліської культури, яке мало оборонні споруди - вал і рів. На

відстані 150 м від укріплення виявлено розсип уламків глиняного посуду чорноліського типу. Ймовірно, тут розміщувалось ще одне поселення [8, с.84]. Ще два чорноліських городища обстежено поблизу села Калантаїв.



Малюнок 1. Маршрут археологічної розвідки 1950 р.

Далі шлях лежав до с.Стецівка. Тут, на острові Грушево, навпроти в'їзду в село О.І.Тереножкін виявив поселення епохи бронзи. Інше поселення цього ж часу знаходилось на острові в поймі Тясмину при впадінні в нього р.Велика Чута. Між Галаганівкою і Чигирином Олексій Іванович обстежив ще одне поселення бронзового віку «на островке между р.Ирклей и сухим руслом Ирклея» [4, с.9].

У Чигирині дослідник оглянув Замкову гору, як пам'ятку XVI-XVII ст., а також залишки поселення епохи бронзи. Олексій Іванович записав у своєму щоденнику: «В верхней части пригорода Чигирина в кутке Майстришино на левобережном мысу балки - «Турецкий тур» - останец у подножья высокого коренного берега - было обнаружено фрагменты керамики с валиковыми налпами» [4, с.11].

Але найбільш цікаві результати дав огляд найбільшого городища чорноліської культури із тих, що знаходяться в басейні р.Тясмин, - Суботівського. Було досліджено планування городища (воно поділялося на Великий городок і Малий) та зібрано підйомний матеріал, в тому числі і фрагмент глиняної ливарної форми для браслетів [8, с.84]. Знахідка уламка ливарної форми стала

грандіозним кроком вперед у вивченні археологічних культур періоду раннього залізного віку. До того часу у Київському історичному музеї зберігались браслети, але не було встановлено, до якого періоду і до якої культури вони відносяться. Загадка своєрідних браслетів Київського історичного музею була з'ясована завдяки знахідці фрагмента глиняної ливарної форми для подібних браслетів на Суботівському городищі у 1950 р. [9, с.160]. О.І.Тереножкін, керуючись цією знахідкою, встановив, що браслети відносяться до чорноліської культури.

Олексій Іванович біля с.Суботів обстежив «*Великий острівець*», та виявив залишки поселення стародавніх слов'ян (VIII-IX ст.). В урочищі Вовчий шпиль знайдено залишки чорноліського поселення, ще одне поселення оглянуто на острові Ткаченків горб [4, с.44].

В околицях села Новоселиця було виявлено цілий ряд археологічних пам'яток. Так, на Панському острові, що знаходиться неподалік від села, обстежено залишки енеолітичної стоянки, поселення епохи бронзи та скіфського часу. В урочищі Молухів Бугор О.І.Тереножкін виявив залишки неолітичного поселення дніпро-донецької культури. А на Довгому острові, між Новоселицею і Медведівкою, зібрані уламки глиняного ліпного посуду та крем'яних ножеподібних пластин вказали на розміщення тут ще однієї енеолітичної стоянки. Нижче с.Медведівка на острові Великі береги виявлено було залишки поселення епохи бронзи, а в долині р.Калинівка - поселення черняхівського типу. В самій же Медведівці зафіксовано залишки городища XVI-XVII ст., а на схід від села - сліди поселення дніпро-донецької культури. Біля с.Чмирівка знаходились залишки городища скіфського часу «*Турецький вал*», яке на південно-західній стороні мало земляні оборонні споруди - вал і рів, а також скіфське поселення. В околицях с.Полуднівка зафіксовано городище чорноліської культури [8, с.88].

Мотронинське городище скіфського часу біля с.Мельники обстежувалося Олексієм Івановичем з метою з'ясування окремих деталей його забудови та даних про датування, досліджувалися кургани поза зовнішнім валом та сам зовнішній вал [8, с.89].

Під час цієї ж експедиції було виявлено Плискачівське городище скіфського часу та чорноліське городище на правому березі р.Жаботинка біля колишнього Онуфріївського монастиря.

Також в результаті проведеної О.І.Тереножкіним розвідки обстежено ряд курганів і курганних груп біля сс.Калантаїв, Стецівка, Вербівка, Галаганівка, Суботів, Новоселиця, Мельники, Вершаци, Тарасо-Григорівка, Іванівка та м.Чигирин.

У 1951 р. експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом Олексія Івановича проведені розкопки на території Суботівського чорноліського городища. У 1955 р. дослідження городища було продовжено у ширших масштабах Правобережною скіфською експедицією на чолі з О.І.Тереножкіним і за участю Б.М.Гракова. Цією ж експедицією здійснено розвідки в басейні р.Тясмин. Біля с.Іванівка виявлено невелике городище чорноліського часу та ранньоскіфське поселення жаботинського типу. Біля с.Суботів на зарубинецькому могильнику розкопано одне жіноче поховання з трупоспаленням в урні. А на окраїні Чигирини зареєстровано випадок знахідки скорченого поховання із супроводжуваним матеріалом - кам'яною проушною шліфованою сокирою. Експедиція додатково оглянула кілька чорноліських городищ, виявлених раніше: Полуднівське, Лубенецьке, Голов'ятинське та Залевкинське. А біля с.Мельники зафіксовано раніше невідоме городище скіфського часу [1, с.178].

У зв'язку з планами побудови Кременчуцької ГЕС, в результаті чого мало бути затоплено значну територію долини Дніпра, багату археологічними старожитностями, постало завдання обстежити велику кількість таких пам'яток. З цією метою Інститутом археології АН УРСР у 1956 р. було організовано комплексну експедицію, яка провела дослідницькі роботи на ділянці правого берега Дніпра між Чигирином і Ново-Георгієвськом. Очолив експедицію О.І.Тереножкін. Роботи проводились кількома загонами і групами. В результаті розкопані енеолітичне поселення біля с.Новоселиця, слов'янське поселення поблизу Стецівки, чорноліське городище в околицях Калантаєва; почато розкопки чорноліського поселення біля с.Адамівка, чорноліських городищ поблизу с.Тясминки та на Московській горі біля Ново-Георгієвська. Досліджено невеликий курган з катакомбними та скіфськими похованнями в околиці с.Адамівка, 6 курганів з похованнями епохи бронзи біля с.Тясминки та м.Ново-Георгієвськ. Також проведено розвідувальні розкопки слов'янських поселень поблизу с.Пеньківка в урочищах Молочарня, Луг та Макарів Острів [7, с.2]. У 1957 р. Кременчуцькою первісно-скіфською експедицією під керівництвом Тереножкіна були продовжені розкопки на Тясминському городищі (с.Тясминка).

У 1970 р. Інститут археології АН УРСР організував Скіфську середньодніпровську експедицію на чолі з Олексієм Івановичем. Проводились розвідки на Мотронинському городищі скіфського часу, а також досліджувались кургани. Так, біля Чигирини було розкопано курган з двома похованнями пізньоямної культури.

Оглянуто Чигиринську курганну групу (1 км від Чигирини) та Білоусівську (2,5 км від міста). Між Чигирином і Суботовом обстежено курганну групу з чотирьох насипів - Три Могили. Найменший курган, який містив поховання скіфського часу, було розкопано. Біля с.Іванівка оглянуто дві курганні групи скіфського часу. А поблизу с.Кудашево зафіксовано курган, який в народі називають «*Могила Гусиновича*». В околицях с.Чернече обстежено кілька курганів, культурно-історична приналежність яких не була з'ясована [5, с.5-22].

У 1971 р. Скіфською середньодніпровською експедицією були проведені розкопки на Суботівському чорноліському городищі і часткові розвідки курганів Чигиринського району. Очолював експедицію Олексій Іванович Тереножкін. Розкопками було охоплено площу близько 300 кв.м. На глибині 40-45 см було виявлено невеликий скарб ремісника. В ньому - залізний меч з бронзовим руків'ям і наконечником піхов, 2 бронзових пластинчатих браслети зі спіралеподібним орнаментом, серги та ще кілька дрібних прикрас. Довжина залізного леца меча - 95 см, а разом з руків'ям і наконечником піхов - 116 см. З цього можна зробити висновок, що це - зброя не пішого, а кінного воїна-кіммерійця. Знахідка була продатована VIII ст. до н.е. Розкопки дали підстави для ще одного важливого відкриття: ймовірно, меч зроблено місцевими ремісниками, а не завезено звідкись. Адже на ділянках Суботівського городища під час минулих і нинішніх розкопок виявлено речові знахідки, котрі були приладдям древніх ремісників-ливарників [6, с.14-16].

Під час Скіфської середньодніпровської експедиції О.І.Тереножкіним та В.А.Іллінською були проведені дослідження пам'яток передскіфського і ранньоскіфського часу в басейні р.Тясмин, а також пошуки скіфських курганів і могильників.

У 1972 р. Олексій Іванович провів розкопки на поселенні Тарасова гора на правому березі р.Жаботинка та продовжив розкопки на Суботівському чорноліському городищі, де було відкрито 24 господарські ями і край житла [2, с.35].

Діяльність О.І.Тереножкіна була багатогранною. Перелік досліджених ним старожитностей досить значний (при цьому, як правило, він виступав новатором). Однією з безсумнівних переваг О.І.Тереножкіна було те, що він не тільки багато знав і умів, але й володів здібністю передавати накопичені знання учням. І навіть сьогодні його учні (і вже учні його учнів) продовжують розробляти проблематику археології раннього залізного віку, в основному в

рамках тих наукових орієнтирів, які об'єктивно і прозорливо намітив на майбутнє цей видатний вчений ХХ ст.

1. Граков Б.Н., Тереножкін А.И. Субботовское городище (Раскопки 1955 г.) // Советская археология. - 1958. - Вып.2. - С.164-178.
2. Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Отчет о раскопках поселения на Тарасовой горе и Субботовского городища // Науковий архів ІА НАНУ, 1972/15.
3. Скорий С.А. Олексій Іванович Тереножкін - видатний археолог ХХ ст. (до 100-річчя від дня народження) // Археологія. - 2007. - №4. - С.3-10.
4. Тереножкин А.И. Дневник // Науковий архів ІА НАНУ, 1950/25.
5. Тереножкин А.И., Ильинская В.А. Отчет скифской среднеднепровской экспедиции ИА АН УССР в 1970 г. // Науковий архів ІА НАНУ, 1970/14.
6. Тереножкин А.И., Ильинская В.А. Отчет скифской среднеднепровской экспедиции в 1971 г. в Черкасской области // Науковий архів ІА НАНУ 1971/12.
7. Тереножкин А.И. Отчет о работах Кременчугской первобытно-скифской экспедиции в 1956 году // Науковий архів ІА НАНУ, 1956/1.
8. Тереножкин А.И. Поселения и городища в бассейне реки Тясмина // КСИИМК. - 1952. - Вып. XLIII - С.80-98.
9. Тереножкин А.И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. - К.: Издательство Академии наук Украинской ССР, 1961. - 250 с.
10. Тереножкин О.И. Розвідки і розкопки 1949 р. в північній частині Кіровоградської області // Археологія. - 1952. - Т.VII. - С.110-135.

ВАСИЛЬЕВ К.К.

ДОКТОР МЕДИЦИНЫ ИВАН СТЕПАНОВИЧ НАЗАРОВ (1867-1930). КИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭМИГРАЦИИ ИЗ УКРАИНЫ

Он родился 1/13.05.1867 г. в Орске Оренбургской губ. (ныне Оренбургская обл., РФ) и 3 мая был крещен в Орском Спасо-Преображенском соборе. В метрике отмечено также: родители 2-й гильдии купеческий сын Степан Иванов Назаров и законная жена его Любовь Яковлевна, оба православные; восприемники - купеческий сын Иван Иванов Назаров и купеческая дочь девица Раиса Иванова Назарова. Таким образом, крестными отцом и матерью новорожденного были его дядя и тетя.

Среднее образование Иван Назаров получил в Оренбургской гимназии, куда поступил в 1877 г., а аттестат зрелости вручили ему в 1888 г. В гимназии изучал латинский, греческий и французский языки. Ко времени окончания гимназии, его отец уже купец 1-ой гильдии.

Орский первой гильдии купеческий сын И. Назаров в том же 1888 г. поступил на первый курс юридического факультета Императорского Московского университета. 23.04/5.05.1892 г. он